

Дино Буццати (Италия)

АФСУНГАР

Кунлардан бир куни кечкурун чарчаб-хориб, рухим чўкиб уйга қайтаётган эдим, профессор (шундай дейишади, бироқ қандай профессорлигини билмайман) Скьясси олдимдан чиқиб қолди. Бу одамни мен кўпдан буён биламан. Турли жойларда тез-тез ва кутилмаганда кўриниш бериб қолади. Ўзининг ўқитиришича, биз гимназияда бирга ўқиган эмишмиз. Бироқ, тўғриси айтсам, буни мен эслаёлмайман.

Ким ўзи у? Нима иш қилади? Ҳеч қачон бунинг тагига ета олмаганман. Унинг озғин-қотма, ёвқур юзи билан мийиғидаги истехзоли табассуми... Бироқ энг ўзига хос жиҳати шундаки, у ҳар қандай одамда “Мен бу кишини қаердадир кўрганман” деган янглиш тасаввур уйғотади. Баъзилар уни афсунгар деб қатъий ишонишади.

Қалай? – сўради у мендан таомилдаги салом-алиқдан сўнг. – Ҳалиям ёзипсанми?

Бошқа нимаям қила олардим, – дафъатан ўзимнинг ночор-нотавон ҳолимни ҳис қилиб елкамни қисдим.

Нима, жонингга тегмадими? – ҳужумни кучайтирди у. Кўча чироғининг хира ёруғида юзидаги масхараомуз кулгу кўриниб турар эди. – Билмайман, мен баъзан ўйлаб қоламанки, гўё сиз ёзувчилар кундан кунга ҳеч кимга керак бўлмай қоляпсизлар. Нафақат ёзувчилар, балки рассомлар, ҳайкалтарошлар, бастакорлар ҳам. Қуруқ оворагарчиликка, шунчаки ўйинга ўхшайди. Нима демоқчи бўлаётганимни тушуняпсанми?

Тушуняпман.

Ёзувчилар, рассомлар ва шу кабилар, ҳаммаларингиз эътибор қозонишни истаб тутуриқсизроқ ва чалкашроқ янгиликни кашф қилишга жон-жаҳдингиз билан уринасизлар. Сизларнинг мухлисларингиз ўзи кўп эмас, борларининг ҳам кўнгиллари сизга нисбатан тобора совиб кетяпти. Одамлар сиз уларга айтмоқчи бўлаётган гапларингизни қарийб мутлақо эшитмай қўйяпти. Кунлардан бир куни, очиғини айтганим учун кечирасан, сизлар ўзларингизни саҳронинг қоқ ўртасида кўрасизлар.

Бўлиши мумкин, – дедим мен итоаткорлик билан.

Бироқ Скьясси, афтидан, мени қийнамоқчига ўхшарди.

Менга яна шуни айт-чи, масалан, сен бирон меҳмонхонага кирганингда оти-зотинг билан касби-корингни сўрашди, дейлик. Ўшанда сен “ёзувчиман” деб жавоб қайтарганингда, бу сенга алланечук бемаънидек туюлмайдими?

Эҳтимол, – дедим мен. – Францияда – ундай эмасдир, лекин бизда айнан шунақа.

Ёзувчи, ёзувчи! – ошкора калака қилди у. – Нима, сен ҳали ўзингни жиддий қабул қилишларини истайсанми? Бизнинг дунёмизда ёзувчи деганлари кимга нима учун керак?.. Муғомбирлик қилмай яна бир гапни очик айт-чи... Сен китоб дўконига кириб, расталарга қараганингда...

Деворлар бўйлаб то шипга қадар тизилишиб турган турли-туман китоблар, кейинги ойларнинг ўзидаёқ ёруғлик кўрган минглаб-минглаб китоблар... шуларга ишора қилаётган

бўлсанг керак, а?.. Қараб туриб, буларга қўшимча мен ҳам яна бир китоб ёзипманми деб ўйлайман-да, қўлим ишга бормай қолади. Бир неча чақиримга чўзилиб кетган, тоғ-тоғ бўлиб уюлиб ётган сарҳил мевалар-у сабзовотларга бой улкан бозорда сўлиган сабзини сотиш умидида турган болакайга ўхшатаман ўзимни... Дилингдагини топдимми?

Худди шундай! – Скьясси масхараомуз тиржайди.

Ҳайриятки, – эътироз билдиришга журъат қилдим, – ўқийдиганлар ҳали бор, бизнинг китобларни сотиб оладиганлар йўқ эмас.

Шу пайт менинг, таъбир жоиз бўлса, қадрдоним андак энгашиб, пойафзалимни синчиклаб кўздан кечири бошлади.

Яхши этикдўз ошнанг борга ўхшайди-я?

Худога шукур, ўйладим ўзимча, ҳар қалай, суҳбатимиз бошқа мавзуга кўчди-ку. Ўзинг ҳақингдаги аччиқ ҳақиқатни эшитишдан оғирроқ нима бор бу оламда!

Ажойиб уста! – бажонидил жавоб қилдим мен. – Қўли гул уста. Шунақанги яхши, шунақанги пишиқ-пухта тикадики, унинг тиккани ҳеч тўзмайди-да!

Яша! – хитоб қилди бу аблах. – Гаров ўйнайманки, у сендан камроқ пул топади.

Эҳтимол.

Нима, сенингча бу ўтакетган мантиқсизлик эмасми?

Билмадим, – жавоб қилдим мен. – Тўғриси айтсам, мен бу хусусда ўйлаб кўрмаган эканман.

Мени тўғри тушун, – баттар авж қилди Скьясси, – сен ёзган ҳамма нарсалар менга мутлақо ёқмайди демокчи эмасман, йўқ, шахсан сенга менинг ҳеч бир эътирозим йўқ. Бироқ сен ва сенга ўхшаган минглаб одамлар ўз умрларингизни ҳаётда ҳеч қачон бўлмаган тарихларни ёзиб ўтказасизлар. Бунинг устига, уларни ёруғликка олиб чиқадиган ноширлар ҳам топила қолади. Сотиб оладиган одамлар ҳам топилади. Сизлар шу йўл билан даста-даста пул топасизлар. Газеталар улар ҳақида ёзишади. Мунаққидлар уларга сон-саноксиз тадқиқотларини бағишлайди. Бу тадқиқотлар ҳам ўз навбатида нашр этилади-да, дўконларда муҳокама қилинади... Биринчи сатридан то охирига қадар бичиб-тўқилган уйдирма тарихлар! Ўйлайманки, ҳатто сенинг ўзингга ҳам буларнинг бари ўтакетган ақлсизлик бўлиб туюлса керак? Тагин бу бизнинг атом бомбалари-ю сунъий йўлдошлар асрида!.. Сенингча, бу масхаравозлик ҳали узоқ давом этадими?

Билмадим. Балки сен ҳақдирсан, – дедим мен, юрагим мисли кўрилмаган даражада хувиллаб.

Хўш, ўзинг айт, сизлар кимга кераксизлар? – тантана қилди Скьясси – Адабиёт, санъат – чиройли, баландпарвоз сўзлар! Аммо бизнинг давримизда санъат ҳам овқат, атир, шаробга ўхшаган оддийгина кундалик истеъмол маҳсулотларидан бошқа нарса эмас. Бугунги кунда одамларни қандай санъат қизиқтиряпти? Қандай шиддатли тўлқин бизнинг устимизга бостириб келаётганини ўзинг кўрмаяпсанми... Енгил-елпи кўшиқлар, шеърчалар, шовқин-сурон, дод-вой, олди-қочди! Мана, шон-шухрат қаерда! Мана, ақалли сени олиб қарайлик: ақлли нарсаларни ёзасан. Ҳатто зўр нарсалар дейиш мумкин. Бироқ

омад ҳақида гапириладиган бўлса, бу борада энг истеъдодсиз жаз кўшиқчиси сени бир чўқишда қочирази. Одамларга қўпол бўлса-да айна лаҳзаларда бевосита ҳиссий қониқиш пайдо қиладиган нарсалар керак, дарров, бир лаҳзалик, тушундингми? Шундай нарсаларки, токи зиғирча ҳам куч сарфланмасин, ортиқча зўриқилмасин, мутлақо бош қотирилмасин.

Мен гапнинг тўғри деган маънода бош ирғаб турдим, холос. Эътироз билдиришга на кучим, на далилим бор эди. Бироқ Скьяссига бу ҳам кам эди.

Бундан қирқ йилча аввал санъаткор таниқли шахс бўлиши мумкин эди. Бироқ эндига келиб... Агар қандайдир эски-туски, алмисокдан қолган нарсаларгина ўзларини омон сақлаб қололмасалар. Масалан, дейлик, Хемингуэй, Стравинский, Пикассо, боболаримиз билан бобокалонларимизнинг яратганлари... Йўқ-йўқ, сиз аллақачон ютқазиб бўлгансиз... Сен абстракт санъат кўргазмасида бўлганмисан? Уни мунаққидлар қандай тушуниришларини ўқиганмисан? Сафсата, учига чиққан сафсата! Амал-тақал жон сақлаб қолган бир ҳовуч нодонлар, тагин ўзлари чаплаб ташлаган бўёқларини миллион, ҳатто икки миллионга сотишни уддалашганларига ҳайрон қолсан киши. Сўнгги алаҳсираш бу, мен сенга айтсам, ўлим олдидаги жон талвасаси бу! Сиз санъаткорлар бир томонга қараб кетяпсизлар, китобхон билан томошабин бўлса, бутунлай қарама-қарши томонга кетяпти. Бундан чиқди, бир-бирингиздан тобора узоқлашяпсизлар. Шундай кун келадики, ўрталарингиздаги масофа шу қадар олис бўладики... Сиз қанчалик бақириб-чақириб аюҳаннос солманг, лекин биронта ит сизнинг овозингизни эшитмайди.

Айни шу топда гоҳо содир бўлиб турадиган воқеа содир бўлди: ифлос кўча бўйлаб нимадир елиб ўтди. Нималиги ноаниқ – майин шабада эмас, чунки ҳавода ҳеч бир ўзгариш сезилмади, муаттар атир иси эмас, чунки атрофимизда ўша-ўша бензин ва яна алламбало ачимсиқ нарсалар ҳиди анқирди, ёқимли куй эмас, чунки машиналар шовқинидан бошқа ҳеч нима эшитилмас эди. Нималиги номаълум – муқаддас туйғулар ва хотираларнинг жумбушга келишими, қандайдир изоҳлаб бўлмайдиган бир сир-синаот.

Лекин барибир... – дедим мен.

Нима “лекин барибир”? – Скьяссининг юзида заҳарханда зуҳур кўрсатди.

Лекин барибир биз кўлимиздан келганча ёзаётган тарихларни ҳеч ким ўқишни хохламай қолганида, кўргазмалар буткул кимсасиз бўлиб ҳувиллаб қолганида, чолғучилар ўз асарларини бўм-бўш ўриндиқлар қаторларига ижро этганларида ҳам... ана ўша тақдирда ҳам бизнинг ижодимиз... йўқ, мен ўзим ҳақимда эмас, мен қилган иш билан шуғулланадиганлар ҳақида...

Қани-қани, наmunча бўшашмасанг! – истехзо билан “қитиқ патим”га тегишда давом этди биродарим.

Шуни билиб қўйки, сен айтаётган ўша тарих, расм, мусиқа, бошқа аҳмоқона, тушунарсиз ва фойдасиз нарсалар ҳамиша инсонийликнинг энг олий ифодаси, асл умумбашарий қадриятлар бўлиб қолаверади.

Қўй, мени кўрkitма! – хитоб қилди Скьясси.

Лекин мен, билмадим, нима учун, энди ўзимни тўхтата олмас эдим. Ич-ичимдан тошиб чиқаётган исён ташқарига йўл қидирав эди.

Ҳа-ҳа! Майли, сен буни аҳмоқлик деб ҳисоблашинг мумкин, бироқ ҳақиқий санъат ҳамиша бизни молдан фарқлаб турувчи нарса бўлиб қолаверади. Бу ерда унинг фойдали ё фойдасизлигининг аҳмияти йўқ. Эҳтимолки, буткул фойдасизлиги учун ҳам бизга жуда-жуда керакдир. Атом бомбаси, сунъий йўлдошлар, юлдузлараро ракеталардан ҳам минг карра керакроқ! Айни шу аҳмоқлик буткул тугаб битган ўша қаро кунда одамлар ибтидоий жамоа давридагидек аянчли бир маҳлукка айланиб қоладилар. Чунки чумолилар ини билан энг янги техниканинг ҳар қандай мўъжизаси ўртасидаги масофа чумолилар инини инсоний жамиятдан ажратиб турувчи масофага нисбатан минг карра қисқароқ!..

Сен, масалан, ўн сатрлик алмойи-алжойи сюрреалистик шеърни назарда тутяпсанми? – аччиқ кулиб сўради Скьясси.

Ҳа, ҳаттоки бир қарашда мутлақо ақлга сиғмайдиган, ҳатто беш сатрлик шеърни ҳам назарда тутиб айтяпман бу гапни! Муҳими – одам боласининг ёзиш иштиёқида, бу ишидан бирон натижа чиқадими-йўқми – бу у қадар муҳим эмас. Эҳтимол мен адашаётгандирман, аммо фақатгина шу йўлда бизга нажот бор. Агарда...

Ана шунда Скьясси оғзи қулоғига етгудек хурсанд бўлиб узоқ кулди. Қизик, унинг бу кулгиси энди мутлақо ёқимсиз эмасди. Мен таажжубдан донг котиб қолдим.

У менинг елкамга қаттиқ қоқиб қўйди:

Ана энди ўзингга келдинг, тентаквой.

Тушунмадим, нима демокчисан? – ажабланиб сўрадим мен.

Ҳеч нима, ҳеч нима, – жавоб қилди Скьясси ва унинг озғин-қотма юзи қандайдир ички бир ёруғликдан нурланиб кетди. – Қарасам, ҳамма нарсадан ҳафсаланг пир бўлиб бўшашибгина келяпсан. Гўё ҳеч нимага ихлосинг қолмагандек. Шунинг учун сени қаттикроқ бир силкитиб кўргим келди-да.

Ҳақ-рост. Нима бўлганда ҳам, мен ўзимни бутунлай бошқа одам деб ҳис қилмоқда эдим: бир қадар эмин-эркин, ўзига ишончи мустаҳкам... Мен тамаки тутатгунимча Скьясси руҳдек дафъатан кўздан йўқолди.

Рус тилидан Раҳимжон ва Фаррух ОТАУЛИ таржималари